

Macht als evenwichtskunst

Wat betekenen macht, gezag en burgerschap? Wanneer leef je echt in vrijheid? Op deze en andere vragen werd tijdens de vierde Socrates Summerschool naar antwoorden gezocht. Het leven en werk van Machiavelli stond daarbij centraal. Het was een rijk gevuld programma in een inspirerende omgeving. Zes Socrates hoogleraren en een gastspreker lieten hun licht schijnen in de duistere krochten van de macht.

‘Macht moet je veroveren. Het wordt je niet in de schoot geworpen. Je moet vuile handen durven maken. Doen wat nodig is’. Tinneke Beeckman bijt als gastspreker het spits af en zet het onderwerp van deze summerschool meteen duidelijk neer.

Toepasselijk ook, met Tweede Kamerverkiezingen in het vooruitzicht. Dat konden de organisatoren van de summerschool begin dit jaar niet weten. Toen leek het er nog op dat het kabinet Rutte IV de rit uit zou zitten. Met het vertrek van Rutte uit de Nederlandse politiek én de komst van Pieter Omtzigt en zijn partij Nieuw Sociaal Contract, ligt het speelveld weer open.

‘Machiavelli zou er zijn vingers bij aflikken’, zegt Dick Middelhoek, die de bijeenkomst modereert. Hij is een van de initiatiefnemers van de Socrates Summerschool, die begin september voor de vierde keer werd gehouden. De summerschool wordt georganiseerd door Stichting Socrates in samenwerking met het Humanistisch Verbond en de Internationale School voor Wijsbegeerte (ISVW). Plaats van handeling is het lommerrijke landgoed van de ISVW in Leusden.

Macht en onmacht

Tinneke Beeckman is een Belgische filosoof en auteur van het boek ‘Machiavelli’s Lef’ dat de deelnemers ter voorbereiding hebben gelezen. Toen ze het boek schreef, was ze somber over de ontwikkelingen in de wereld. Donald Trump was in januari 2017 net president geworden. Het zette haar aan het denken over macht en onmacht. En zo kwam ze vanzelf bij Machiavelli uit.

Hij wist als geen ander hoe je de macht kon manipuleren. Hij leefde in een tijd van grote politieke verdeeldheid. Zijn geliefde Florence – de stad waar hij in 1469 werd geboren en in 1527 zijn laatste adem uitblies – was een wankele republiek. Hij wilde alles doen om haar overeind te houden, want hij hield meer van zijn stad dan van zijn eigen ziel.

Verbannen door de invloedrijke familie De Medici schreef hij tussen 1513 en 1515 zijn meesterwerk ‘Il Principe’ (De Vorst), dat pas na zijn dood in 1532 uitkwam. Het boek bevat wat we nu ‘tips & tricks’ voor bestuurders zouden noemen. En volgens Beeckman zijn die universeel en nog altijd van grote waarde.

Evenwicht

De macht van Machiavelli zoekt het evenwicht tussen de begrippen Virtu en Fortuna: deugd en geluk. Niet het soort geluk dat uit de lucht komt vallen, maar meer het actief creëren van de juiste omstandigheden. Kansen zien als ze zich aandienen. De situatie naar je hand zetten. En met deugd bedoelde hij het goede doen, doen wat nodig is. En dat kan soms ook geweld zijn. Want een goed mens, is nog geen goed bestuurder.

Machiavelli ontdeed de macht van het goddelijke en zette haar met beide benen op de grond, zo nodig in de modder van het slagveld. Hij wist heel goed dat je de macht wel met een leger kon afdwingen, maar dat je de macht alleen kunt bestendigen als je geliefd bent bij het volk. En dat kun je

bereiken door gelijkmoedig te zijn. Het hoofd koel houden en om kunnen gaan met tegenslagen. Beeckman doorspekt haar lezing met voorbeelden en dwarsverbanden, die Machiavelli springlevend en actueel maken. De zaal is na haar lezing goed opgewarmd voor het vervolg.

Milieuconflicten

Stijn Neutelaars, Socrates hoogleraar 'Filosofie van duurzame ontwikkeling vanuit een humanistisch perspectief' aan de Universiteit van Maastricht, neemt na een koffiepauze het stokje van haar over. Hij neemt de zaal mee naar macht versus de rede in milieuconflicten: 'speaking truth to power'.

Er zijn talloze conflicten die we kennen uit de media. Bijvoorbeeld de terugkeer van de wolf, waarbij schapenboeren tegenover natuurbeschermers staan. De boeren willen de wolf kunnen afschieten als hij hun schapenkudde bedreigt, de beschermers willen dat de wolf zijn natuurlijk plek in het ecosysteem in kan innemen, en ja, dat kost een paar schapen. In een dichtbevolkte wereld, staan mens en natuur steeds vaker tegenover elkaar. Juist omdat we vergeten zijn dat we zelf natuur zijn.

Bij het recente conflict over de kankerverwekkende uitstoot van pfas door Chemours in Dordrecht staan de bewoners tegenover de industrie. Maar soms is de polarisatie minder helder. Dan wordt bos gekapt voor heide omwille van de biodiversiteit. En staan natuurliefhebbers opeens tegenover natuurbeheerders in een 'battle over biodiversity'.

Rivier als rechtspersoon

Om die strijd goed te doorgronden, geeft Neutelaars de zaal een paar 'vensters' waardoor je naar natuur kunt kijken. Je kunt de natuur bekijken als een leverancier van diensten en producten. Zo hebben we de aarde lang kaalgeplukt voor ons eigen gewin. Met alle gevolgen van dien. Je kunt de natuur ook zien als een intrinsieke waarde. Vanuit die invalshoek kan een rivier een legale identiteit krijgen, een rechtspersoon worden. Dat gebeurde in Nieuw Zeeland met de Whanganui-rivier. Wat wil het water?

Je kunt ook een relationele waarde toeschrijven aan natuur. Door een bijzondere band te onderhouden met een park of een enkele boom. Neutelaars noemt het voorbeeld van de populier in Zottegem, een eeuwenoude boom die heel bijzonder was voor de bewoners. Toen de boom in februari 2020 bij een storm het loodje legde, was het dorp ontroostbaar. Het was alsof met de boom ook de ziel van hun gemeenschap was weggewaaid.

Een milieuconflict kan ook een kans zijn om tot een nieuwe visie en een vruchtbare oplossing te komen. Volgens Neutelaars kan dat het beste als we afstappen van oververhitte polariserende gesprekken en ruimte maken voor meerdere visies. Weg van het denken vanuit één identiteit, dus niet : 'ik ben boer dus ik ben voor megastallen', of 'ik ben milieuactivist dus ik ben voor strengere stikstofregels', maar kijken hoe je op een pluriforme manier naar natuur kunt kijken en met haar om kunt gaan. Het klonk mooi, maar best wel ingewikkeld in de praktijk te brengen. Benieuwd wat Machiavelli ervan gevonden zou hebben.

Walking Seminar

Het is de hoogste tijd om de benen te strekken en te genieten van het heerlijke nazomerweer en de prachtige omgeving van het landgoed van de ISVW. Erik Rietveld, Socrates hoogleraar aan de universiteit van Twente nodigt iedereen uit voor een Walking Seminar. In tweetallen wordt het boek van Tinneke Beeckman besproken. Na afloop is er ruimte om inzichten met elkaar te delen. En elkaar te bevragen. De Socrates Summerschool is ontstaan vanuit de behoefte van de hoogleraren om elkaar te ontmoeten en inhoudelijk te inspireren. Die wisselwerking zit ook in het programma. Het buiten

zijn en wandelen voegt daar nog een component aan toe. Je komt op andere gedachten als je beweegt.

Zelfbeschikking

Als de zaal weer zit, neemt Sanneke de Haan, Socartes hoogleraar filosofie en psychiatrie aan de Erasmus Universiteit van Rotterdam het woord. Zij gaat met zeven mijlslaarzen door de geschiedenis van de psychiatrie en stelt daarbij de vraag centraal in hoeverre je als individu over je eigen behandeling kunt gaan als je tijdelijk of langer de weg kwijt bent. Is er een grens aan zelfbeschikking? En wie bepaalt die eigenlijk? Daar komt de macht om de hoek kijken. De relatie tussen arts en patiënt is op zijn minst een spanningsveld. Het ligt voor de hand om te denken dat de arts de macht heeft, maar de patiënt kan ook manipuleren door informatie achter te houden. Of medicatie te weigeren.

De Haan neemt ons mee naar het dolhuys, instellingen waar 'krankzinnigen' werden opgesloten. Er was geen sprake van behandeling. De enige interventie was de dwangbuis om mensen tegen zichzelf te beschermen? Of een fysiek machtsmiddel? We stappen stevig door in de tijd en komen bij de psychoanalyse van Freud. Zijn droomduiding en theorieën over het onderbewuste hebben veel invloed op de psychiatrie. De patiënt is niet langer de expert van zijn eigen ervaringen. De behandelaar zegt jouw onderbewuste beter te kennen en vooral de invloed daarvan op wie je nu bent.

One flew...

We komen in 1935 bij de lobotomie van Walter Freeman, dat was een ingreep waarbij de prefrontale cortex van de rest van de hersenen gescheiden werd. Het zou van de 'geestesgestoorde patiënt' in één keer een deugdzame burger maken. De behandeling werd in kranten gepromoot met fotootjes van voor en na. In 1975 is de film 'One Flew over the Chukoo's Nest' met Jack Nicholson in de hoofdrol een aanklacht tegen deze behandeling.

Nog zo'n ijkpunt is in 1961 het proefschrift 'De geschiedenis van de waanzin' van Michel Foucault. Hij beschrijft de intieme relatie die waanzin en rede hebben. En de eigen rol die de waanzin in de samenleving heeft. De nar vertelt vaak de waarheid. Hij zet de psychiatrie neer als een machtsmiddel van uitsluiting en controle. Een voorbeeld is de zaak van de Amerikaanse Judi Chamberlain, zij werd jaren tegen haar wil opgesloten omdat ze zou lijden aan schizofrenie. Nadat ze uit de kliniek ontslagen werd, begon ze de psychiatric survivors movement.

We zijn in 1969 bij de Stonewall Riots in New York. Stonewall was een legendarische homobar waar de politie zomaar mensen oppakte. Dat kon omdat homoseksualiteit strafbaar was. In 1969 vechten ze terug en ontstaat er een beweging die wereldwijd opkomt voor de belangen van de gay community. Pas in 1974 wordt homoseksualiteit als psychische afwijking uit het DSM handboek geschrapt.

Onrechtvaardigheid

Terugkerende vraag: wie heeft de zeggenschap over de behandeling? Pas in 1978 worden de principes van de ethische behandelrelatie vastgelegd. Kernbegrippen zijn: weldoen, autonomie, niet schaden, rechtvaardig.

Socrates hoogleraar De Haan leert ons enkele belangrijke begrippen die in de behandelkamer kunnen voorkomen: Epistemische- en hermeneutische onrechtvaardigheid. Bij de eerste heb je te maken met stereotyperingen die jouw behandeling negatief beïnvloeden. Je hebt bijvoorbeeld een angststoornis en zit met een pijnklacht bij de huisarts. Die zou dan kunnen denken 'het zal wel meevallen, deze

patiënt overdrijft omdat hij angstig is'. Als je de juiste woorden niet hebt om in de behandelkamer jouw klachten te omschrijven of als je wordt buitengesloten door het jargon van je behandelaar wordt dat hermeneutische onrechtvaardigheid genoemd.

Aan de bar krijgen we de tijd om alles in te laten dalen. En daarna komt de inwendige mens aan de beurt bij het smakelijke en uitgebreide dinerbuffet. De avond is vrij in te vullen. Er wordt gelezen, gepraat, gewandeld en gezongen.

Vrouwelijk leiderschap

Zondagochtend trapt Yolande Jansen af, zij is Socrates hoogleraar bij de Vrije Universiteit Amsterdam en haar onderzoeksgebied is humanisme in relatie tot religie en seculariteit. Zij vergelijkt interpretaties van de macht in de werken 'Machiavelli's Lef' van de eerder genoemde Tinneke Beeckman en 'Manhood en Politics' van Wendy Brown. Zij begint met een onderzoek naar de herkomst van het woord macht. Van potis, via poterre naar power. Ze legt linguïstiek verbanden die inzicht geven in hoe macht in onze taal tot uitdrukking komt is: spreken met gezag, gehoorzamen. Domus is de heer des huizes. Huisdieren 'animale domus' zijn dieren die onder het gezag van mensen zijn gebracht.

Ze staat in het bijzonder stil bij het vrouwelijke- en mannelijke element van macht. Waarbij Fortuna voor het vrouwelijke staat en Virtù voor het mannelijke. Aristoteles zag het vrouwelijke als de natuur, de pure materie, het ongeremde waar de man vorm aan moest geven door zijn wil op te leggen. Die denkwijze sijpelt nog steeds door in ons denken. Dat zie je overal terug. Bijvoorbeeld in de heftige reacties op vrouwelijke leiders als Femke Halsema, Sylvana Simons en Sigrid Kaag. We gaan in groepjes uit elkaar om te praten over moraal en politiek. De opbrengsten worden na afloop gedeeld en daar zitten pareltjes tussen.

Eco-terrorisme

Socrates hoogleraar Annabelle Duforcq gooit het over een heel andere boeg. Zij bestudeert de relatie tussen mens en natuur aan de Wageningen Universiteit en neemt ons mee naar de demonstratie in het Franse Sainte-Soline in maart van dit jaar. Inzet: de waterreservoirs, die zijn aangelegd voor de agro-industrie. De demonstranten zijn ertegen omdat de reservoirs water uit de omgeving onttrekken. De milieudemonstranten werden beschuldigd van eco-terrorisme en dat frame legaliseerde een buitenproportioneel hard ingrijpen door de lokale overheid. Er waren drieduizend politieagenten op de been. Er vielen gewonden aan beide kanten. Het leek wel een slagveld. Na afloop claimde de politie de overwinning. Maar of dat terecht was?

Duforcq neemt ons mee naar de dubbelzinnigheid van de macht. Macht is nooit absoluut. Onmacht is altijd de andere kant van de medaille. We zijn allemaal daders en slachtoffers.

Macht en geslacht

Tijdens de gevarieerde lunch krijgen we tijd om daar eens goed over na te denken en ons op te laden voor de laatste lezing van deze summerschool over macht.

Met Annemie Halsema betreden we de arena van macht en geslacht. Zij is Socrates hoogleraar aan de Universiteit van Leiden en bestudeert daar de wijsgerige antropologie en de grondslagen van het humanisme.

Ze neemt ons meteen mee naar de transgenderwet. En de vraag of mensen zelf in staat zijn om hun gender/geslacht vast te stellen. Om daarop genuanceerde antwoorden te kunnen formuleren, duiken

we eerst in de wereld van definities. Nodig om niet in een Babylonische spraakverwarring terecht te komen. Gender is je identiteit, sekse het geslacht waarmee je geboren bent.

Mensen die zich kunnen identificeren met het geslacht waarmee ze geboren zijn, noemen we cisgender. Zij worden daar zelden over bevraagd, het is de vanzelfsprekende norm. Wie daarvan afwijkt, krijgt wel allemaal vragen. Is dat terecht of eerlijk? En wat heeft dat met macht te maken?

Gendering

Hoog tijd om te kijken naar het proces van 'gendering'. We komen uit bij Robert Staller en John Money, die onderzoek deden naar mensen die niet cisgender zijn. Money ziet genderexpressie als een privé ervaring en koppelt die helemaal los van de biologie. Zijn behandelmethode kreeg in de jaren zestig van de vorige eeuw veel kritiek omdat een van zijn patiënten zelfmoord pleegde.

De tweede feministische golf bekritiseerde in de woelige jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw de sociale rollen die de vrouw kreeg toebedeeld alleen maar omdat ze met een baarmoeder geboren was. De feministes koppelen lichaam en sociale rollen los. Een vrouw is geen broed- en opvoedmachine maar kan alles doen en worden wat ze wil. De anticonceptiepil en de legalisering van abortus helpen daarbij.

Halsema verwijst naar het boek 'Gender Trouble' van de non binaire schrijver Judith Butler. Volgens Butler is gender een kwestie van doen en herhaling. Taal speelt bij gender een grote rol. Het is een sociaal, politiek en linguïstisch construct.

Lot in eigen hand

Halsema grijpt ook losjes terug naar Virtù en Fortuna van Machiavelli. Het vrouwelijke is niet alleen passief, wachtend op de krachtige hand van het mannelijke, maar het vrouwelijke kan ook het lot in eigen hand nemen. En de Socrates hoogleraar moedigt iedereen aan om dat als het over gender gaat, vooral te doen. Laat je niet opsluiten in rollen, patronen en verwachtingen die je niet (meer) passen.

We gaan in groepjes uiteen om te praten over hoe we onze gender ervaren. Er worden mooie, intense gesprekken gevoerd, die soms te persoonlijk zijn om in de grote groep te delen.

Het laatste woord is aan moderator Dick Middelhoek. 'Juist als je als cisgender man denkt dat je alles op een rijtje hebt, zit je na te denken over je geslacht. Dat is het mooie van deze summerschool over macht. Alle zekerheden worden uitgedaagd, alles wordt bevraagd. Het was weer een boeiende humanistische achtbaan. Wat voor een man of vrouw willen we zijn? Correctie: wat voor een méns wil je zijn? Hoe kun je het goede doen en werkelijk vrij zijn? Dit weekend was een mensmoedige poging om dichterbij antwoorden op die vragen te komen.

Verslag: Floor de Booy.

